

УДК 316.2

Українська національна ідея у поглядах Микити Шаповала

І.О. БИЧУК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: irina_bychuk@bk.ru**Авторське резюме**

У статті обґрунтовано національну ідею у віддзеркаленні соціалістичного світогляду початку ХХ століття. Розглянуто погляди М.Шаповала на українську національну ідею. М.Шаповал розглядав суспільство у вигляді складної соціальної системи, елементи якої поєднуються на підставі кумулятивних зв'язків. Згідно з М.Шаповалом, нація є складним соціальним скупченням (верствою), що характеризується діяльністю чинників мови, території та держави. Звідси першим чинником в усіх цих формах є мова, яка входить у різні сполучення з іншими чинниками і в різних комбінаціях дає різні верстви.

М.Шаповал інтерпретував націю соціальною спільнотою, що посідає істотне місце у соціальній стратифікації суспільства і динамічно розвивається у ньому, нерідко виступаючи суб'єктом боротьби інтересів. Він наполягав на діалектичній взаємозалежності національного та соціального визволення, на потребі «паралельного поступу на ниві національного пробудження та соціальної захищеності». Більше того, найвищою соціальною цінністю він вважав націю, а національні цінності визнавав більш значущими, ніж соціальні. Але оскільки в реальному соціальному бутті має місце «відчутна автономія національної та соціальної тенденцій», то треба вести наполегливу боротьбу за кожен із цих першооснов, бо вони не можуть замінити чи компенсувати нестачу один одного.

Ключові слова: нація, соціальні скупчення, соціалістичний світогляд, національна свідомість, національна ідея, національна цілісність, українське суспільство.

Ukrainian national idea in the views of Mykyta Shapoval

I.O. BYCHUK

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine, E-mail: irina_bychuk@bk.ru

Abstract

In the article grounded national idea in the reflection of socialistic world view of beginning of XX of century. The looks of M.Shapoval are considered to the ukrainian national idea. M.Shapoval examined society as a difficult frame of society, the elements of which are combined on the basis of cumulative connections. In obedience to M.Shapoval, nation is a difficult social accumulation (by a layer), which is characterized activity of factors of language, territory and state. From here the first factor in all these forms is a language which is included in different connections with other factors and in different combinations gives different layers.

M.Shapoval interpreted nation a social association which occupies a substantial place in social stratification of society and dynamically develops in him, quite often coming forward the subject of fight of interests. He insisted on dialectical interdependence of national and social liberation, on the necessity of «parallel advancement on the field of the national awakening and social protected». Moreover, he considered nation the greatest social value, and acknowledged national values more meaningful, than social. But as a «perceptible autonomy of national and social tendencies» takes place in the real social life, it is needed to conduct a persistent fight for each of these fundamental principles, because they can not deputize or compensate failing each other.

Keywords: nation, social accumulations, socialistic world view, national consciousness, national idea, national integrity, ukrainian society.

Постановка проблеми. Оскільки соціалістичний світогляд справив істотний вплив на особливості формування національної ідеї у поглядах М.Шаповала в соціологічній думці України на початку ХХ століття, то розгляд уявлень соціалістичного напрямку щодо змістовних параметрів української національної ідеї набуває ознак очевидного дослідницького предмета, проблеми і завдання. У сучасних дослідженнях ще немає спеціальних наукових праць, які безпосередньо торкалися даної проблематики.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема розвитку та відображення української національної ідеї у творчості провідного мислителя першої половини ХХ ст. М.Шаповала

займає важливе місце у працях сучасних українських учених, як О.Юренко, Н.Миронець, В.Терещенко, О.Лупейко, О.Чумаченко та ін.

Мета дослідження – проаналізувати погляди на українську національну ідею у працях М.Шаповала.

Виклад основного матеріалу. Предметному оперуванню соціалістичним підходом притаманні дві вкрай важливі для дослідницьких процедур особливості. По-перше, соціалістичний світогляд значною мірою визначав тогочасні ідейні пріоритети і преференції української духовної еліти в цілому, тому скласти об'єктивне враження про феноменологію підходів до існування української національної ідеї поза соціалістичним фактором є наміром

© І.О. Бичук, 2015

апріорі безперспективним. Як писав П.Мірчук, усі тодішні громадські діячі України були в більшій чи меншій мірі народниками і соціалістами. Інтрига зберігається лише щодо питомої ваги народницьких та соціалістичних пріоритетів у тому чи іншому персональному або ж партійному випадку [5, с. 17].

Ще одну істотну дослідницьку трудність складає ширина ідеологічного діапазону, об'єднаного під дахом соціалізму кінця XIX – початку XX століть. Тут і власне соціалісти, і соціал-демократи, і марксистки, і рафіновані комуністи, і загалом усі сегменти й елементи лівого ідейно-світоглядного спрямування. Соціалістичний напрям суспільної думки тодішньої України заперечував плідність ідеї якомога інтенсивнішого руху в напрямку державної суверенізації України. На його переконання, політична сепаратизація випереджала не лише реальні можливості її досягнення, а й не узгоджувалася з рівнем національної свідомості, прагненнями основного загалу українського суспільства. З огляду на зазначену аргументацію перевага віддавалася автономістсько-федералістським орієнтаціям. Аналізуючи причини поразки Центральної Ради, П.Христюк виокремлює три основні складові-причини: «1) запізнення Центральної Ради з проведенням важливих соціально-економічних реформ; 2) недооцінка ваги рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у революційній боротьбі і пов'язана з цим переоцінка ваги органів, побудованих на демократичних основах; 3) незадовільна організація апаратів державної влади як у центрі, так і на місцях, а також відсутність армії» [8, с. 133].

Погоджуючись з цією тезою, В.Солдатенко наголошує, що перша причина – запізнення Центральної Ради з проведенням важливих соціально-економічних реформ – «призвела до послаблення зв'язків з активними революційними елементами селянства, робітництва і солдатів, викликала байдужість, а подекуди, після більшовицької агітації, навіть ворожість до Центральної Ради. Вона створювала ґрунт для більшовицької агітації і врешті призвела до того, що в найкритичніший момент, коли треба було збройною силою виступити на оборону Центральної Ради, українські військові частини, що раніше так палко її вітали, оголошували «нейтралітет» [6, с. 72].

Фактично Центральна Рада була осередком соціалістично орієнтованих політичних сил. Її незмінний голова М.Грушевський заперечував звинувачення у хибності обстоюваної соціалістичної лінії в такий спосіб: «Ті підстави соціального ладу, які досі заложили законодавство Центральної Ради, диктувалися не страхом перед більшовизмом, а клалися на те, щоб справді дати підстави Новій Україні. Демократичні гасла, які проголошувалися нами, не були демагогічними приманками. Ідеї національної

згоди і гармонії теж не були тактичним маневром. Вони повинні ввійти в життя, глибоко залягти в нім, як фундамент, на яким будуватиметься нове життя» [2, с. 32-33].

Постать Микити Шаповала в контексті розгляду соціалістичного напрямку привертає до себе увагу зонайменше з двох міркувань. По-перше, йдеться про персону, яка зробила чи не найбільший внесок з-поміж представників соціалістичного напрямку у соціальне осмислення природи і перспектив утвердження української національної ідеї. По-друге, світоглядні пріоритети М.Шаповала зазнали суворих випробувань революційними часами, а його особистість є не лише типовою, а й багато в чому взірцевою для соціалістичної течії в цілому.

У 1902 році М.Шаповал став активним членом Революційної української партії, під час революції 1905–1907 років виявляв високий рівень громадянської активності. Лютнева революція 1917 року в Росії породила надії на інтенсивне національне відродження України, на побудову власної держави хоча б у формі широкої автономії у складі демократичної Росії, тому М.Шаповал активно включився в роботу з реалізації цих сподівань. Він увійшов до керівництва Української партії соціалістів-революціонерів, був обраний до Української Центральної Ради та її Комітету (Малої ради), виконував обов'язки спочатку генерального секретаря, а згодом – міністра пошт і телеграфів у Кабінеті В.Винниченка, голови Українського Національного Союзу, міністра земельних справ в уряді В.Чехівського за часів Директорії. Доволі символічно, що в біографії М.Шаповала є також рядок про «висилку за межі країни урядом ЗУНР за більшовицьку агітацію».

Однією з провідних тем світоглядних пошуків М.Шаповала були роздуми про пріоритети еволюціонування українського культурно-цивілізаційного фактора. Він, зокрема, писав, що перед нами стоїть глибока проблема культури: чи йти старим шляхом українофільщини, чи залишити традиції хутірського світогляду і варварства та шукати культурного самоозначення? Так, шукати культурного самоозначення, бо це значить визволятися від залежності од чужої культури, маючи підстави і поживу у власній сфері мислення і світовідчуття. Тільки така сфера дає право емансипуватися від сусідів, а в них однімає змогу накидати нам «вищу» культуру.

У праці «Загальна соціологія» (вийшла по смерті автора у 1934 році в Празі) М.Шаповал здійснив спробу аналізу нації. Він витлумачував суспільство складною соціальною системою, елементи якої поєднуються на підставі взаємопотенціуючих, кумулятивних зв'язків. М.Шаповал виходив із тих міркувань, що суспільство являє собою скупчення об'єктів, які є взаємодоповнюючими у межах цієї системи. З

такої точки зору він аналізував і етнічні процеси, вирізняючи в якості їх складових ланок плем'я, народність та націю. На його думку, визначальною особливістю зазначених спільнот є та обставина, що всі вони складаються з індивідів, об'єднаних «кумулятивними взаємозалежностями».

Згідно з М.Шаповалом, нація є складним соціальним скупченням (верствою), що характеризується діяльністю чинників мови, території та держави. Відтак, основним чинником усіх зазначених форм є мова, яка входить у різні сполучення з іншими чинниками і в різних комбінаціях дає різні верстви. Нація - типове для модерних часів (XIX-XX століття) соціальне об'єднання. «Чим більше ліній такого об'єднання, тим скупчення є міцнішим соціально, тим більше сформовані солідарні людські одиниці (типи), що до нього входять» [12, с. 123].

Як зазначає О.Юренко, концепція нації М.Шаповала світоглядно співзвучна думкам інших європейських вчених того часу – Е.Сміта, М.Вебера, П.Сорокіна, хоча й має деякі особливості. Маючи на меті з'ясувати наукову природу досліджуваного феномена, розкрити соціальні особливості поняття «нація», а також виявити ключові аспекти націогенезу, М.Шаповал виходив з того, що досягти цього можна лише в тому разі, якщо послуговагтися позитивістською методологією та методами [13, с. 62-89].

М.Шаповал підвів таку понятійно-концептуальну риску: «Правильним (науковим, тобто таким, що відповідає дійсності) розумінням суспільного процесу буде вислів: соціальний процес - це боротьба різних суспільних груп – причому з тим обмеженням, що ця боротьба не є безперервною... Історичний суспільний процес взагалі слід розглядати у двох аспектах: аспекти боротьби та аспекти співробітництва» [13, с. 66]. Тут відчувається вплив ідей Е.Дюркгейма, В.Вундта та інших європейських вчених того часу щодо природи соціального, яка ґрунтується на колективній взаємодії.

У праці «Боротьба за націю» (1922) М.Шаповал наголошував: «Коли хтось каже, що він ігнорує націю, то це не значить, що він ігнорує націю взагалі. Він ігнорує тільки дану, цю націю, дбаючи об'єктивно про іншу націю. Коли він ігнорує цю мову, то орудує мовою іншої нації. В світі нема жодної безнаціональної людини. Через те, що хтось ігнорує дану націю, він служить іншій нації. «Інтернаціонального» як субстрату нема, бо інтернаціональність є формою відношень між націями» [13, с. 67].

Хоча М.Шаповал відрекомендував свій суспільний ідеал соціалізмом, однак розуміння цього пріоритету істотно відрізнялося від класичного бачення соціалістів. Зокрема, він напо-

лягав на діалектичній взаємозалежності національного та соціального визволення, на потребі «паралельного поступу на ниві національного пробудження та соціальної захищеності». Більше того, найвищою соціальною цінністю М.Шаповал вважав націю, а національні цінності визнавав більш значущими, ніж соціальні. Але оскільки в реальному бутті суспільства має місце автономія національної та соціальної тенденцій, то треба вести наполегливу боротьбу за кожен із цих теренів, бо вони не можуть замістити чи компенсувати нестачу один одного.

На прикладі українців М.Шаповал запропонував таке визначення нації: «Перед нами є мовне українське скупчення, територіальне і державне. Всі українці в цьому солідарні й спільні. Тому по цих питаннях у відносинах до інших мовних, територіальних і державних скупчень вони антагоністичні, а між собою солідарні, виступаючи назовні як один. Оця складна потрійна верства і є нація. Проаналізувавши інші верстви, які звичайно називаються націями, ми бачимо ці три прикмети найбільш часто» [9, с. 85]. Проте М.Шаповал не абсолютизував такої комбінації об'єктивних ознак, розглядаючи їх діалектично і зазначаючи, що «соціальний склад націй ще не затвердив» і з цього правила можуть існувати й існують винятки.

З іншого боку, він заперечував включення до характерних прикмет нації таких об'єктивних рис, як раса чи антропологічний тип, вказуючи разом з тим, що вони є істотними, а іноді й визначальними для типів етносоціальних спільнот, які в історичному плані передували нації. «Примітивні племена», на його думку, є «верствами релігійно-лінгвістично-територіальними» або ж «расово-лінгвістично-релігійними».

Спираючись на матеріалістично-раціоналістичний світогляд і розуміння його в дусі суспільного процесу, М.Шаповал заперечував науковість цієї волюнтаристсько-ірраціональної теорії. «Вона цікава тим, що вказує, ніби нація є продуктом стихійної, араціональної (безрозумної) волі. Відомо ж, що де діє щось «араціональне» (безрозумне), там розум не може нічого зрозуміти, а тому не може й виробити теорії (теорія є чистим продуктом розуму) про араціональне» [7, с. 24]. Зводячи цю стихійну волю «бути нацією» до значення метафізичної категорії, В.Старосольський вибудував ще чимало суджень щодо ознак нації і націогенезу. Не висловлюючись конкретно з приводу кожного з них, М.Шаповал вдався до їх спростування власною концепцією. До таких концептуальних питань належало й питання про роль культури в етнонаціональному бутті взагалі і в українському зокрема.

Розглядаючи генезис української нації в історичній перспективі, М.Шаповал особливо виокремлював роль «культурно-психічних

елементів утворення національного зв'язку», оскільки складові культури відіграли в українському націогенезисі провідну роль. «Мова, побут, світогляд, матеріальна культура мас – все це було самостійним і окремим від московства. Котляревський, вбравши основи життя мас в художнє оброблення, утворив дійсні картини й образи, що мистецьки чарували багатьох. Вірші Сквороди та пісні Котляревського – між ними різниця та прірва, що розділяє культурну свідомість націй. Несвідомо, без ясно поставленої мети, Котляревський став першим творцем національної свідомості. Він дав окреме мистецтво і цим заклав пункт, навколо якого почалася окрема психічна організація, перша система національного зв'язку. З Котляревського починається історія відродження, точніше – історія зародження української нації з етнічної групи» [7, с. 24].

Одним із ідейних опонентів М.Шаповала у дебатах щодо нації був О.Бочковський. Аналізуючи працю Е.Ренана «Що таке нація?» (1882 рік), він зазначав: «Нація по його окресленню, се психічно-культурно одноманітна, суцільна громада, заложена на «свідомості спільного самопожертвування за спільне життя та на бажанню разом жити». Вона є, так би мовити, внутрішнім проявом до власної відрубності, до утримання індивідуальної своєрідності, до повного самостійного життя такої національної одиниці. Новочасна наука здебільшого прийняла се психологічне розуміння нації» [1, с. 46].

Класифікуючи зазначену концепцію як «інтелектуально-чутеву», М.Шаповал вказував на її суперечність щодо об'єктивних критеріїв визначення ознак нації і підсумовував: «Нація (на думку Бочковського - Б.І.) є не якась собі очевидна реальність, а явище психічне і то власне щось в роді партії». При цьому співвідносив її з теорією Старосольського, відзначаючи, що «різниця лише в чинниках формування нації: у Старосольського національним чинником є «несвідома воля», а у Бочковського «національна свідомість» (розум)» [9, с. 88].

М.Шаповал не вважав національну свідомість другорядним чинником націотворення. На його думку, саме розвиток національної свідомості до рівня національної ідеології створює об'єктивні підстави для життя національному руху і боротьби за національне визволення. Однак хоча ця свідомість і вважалася М.Шаповалом об'єктивним чинником і ознакою нації, він постійно наголошував на її зв'язку з іншими чинниками об'єктивного гатунку (наприклад, з мовою), які її істотно детермінують. На підставі усвідомлення своїх інтересів, а не завдяки якійсь містичній (як у В.Липинського), ірраціональній (у В.Старосольського та Д.Донцова) або суто психологічній субстанції (як розумів це О.Бочковський), ґрунтується національна свідомість, «тобто свідомість колективних інтересів

даній етнічної маси, спорідненої культурно-психічно. Культурно-психічна спорідненість є фактором первісного скріплення солідарності. Усвідомлення цієї солідарності, власне, і є тим, що ми називаємо національною свідомістю» [9, с. 19].

Цій дефініції важко відмовити в концептуальності чи закинути умоглядність. З наведеним висновком М.Шаповала логічно кореспондується його теза, яка формулює «основний соціологічний закон»: «Свідомість людини врешті-решт є продуктом суспільного оточення, а свідомість організується і виявляється в мові». Нація ж, у розумінні М.Шаповала, – це соціальна спільнота, об'єктивними ознаками якої є мова, територія та державність. Водночас слід зауважити, що його концепція недалеко відійшла від загальних атомістичних підходів – з тією лише різницею, що в ній об'єктивні ознаки нації не розглядаються як самостійні й незмінні, а відтворюють складні комбінації, котрі розвиваються в історично-просторових формах, змінюючи одна одну.

Державотворчі ідеї М.Шаповала пройшли декілька знакових етапів еволюціонування. Спочатку він підтримував автономістські домагання Центральної Ради, однак після участі в роботі Демократичної наради почав виступати за незалежність українських законодавчих органів, а після більшовицького перевороту – за цілковите розірвання відносин з Радою Народних комісарів і повноцінну самостійність України. Такий алгоритм ідейно-світоглядного становлення був доволі поширеним і навіть закономірним.

Як зауважує Д.Дорошенко, проголошення самостійності так само, як і проголошення Української Народньої Республіки III Універсалом явилось не результатом якогось попереднього руху, як осягнення раніше поставленого домагання, а просто як неминуха політична комбінація, як вимушений обставинами акт. І цей акт ще менше, ніж попередній, мав характер «всенародного торжества» [3, с. 260-261]. Аналогічно була позиція і українських соціал-демократів: «Хоч партія соціал-федералістів і далі стоїть на засаді федералізму, але цю засаду вона вважає вже дальшим етапом, а при теперішніх обставинах визнає потрібним утворення незалежної української держави. Через самостійність – до федерації, – є тепер гаслом партії» [3, с. 261]. Підсумовуючи позиції абсолютної більшості членів Центральної Ради, Д.Дорошенко приходив до висновку щодо мотивів ініціювання IV Універсалу: «В новій історії важко знайти приклад, коли провідники якого-небудь народу в такий спосіб оцінювали б акт проголошення державної самостійності своєї країни» [3, с. 262].

До весни 1918 року широкі верстви населення України вочевидь втомилися від революції і хаосу. Ці настрої були особливо помітними

серед заможних селян, дрібних підприємців, землевласників, фабрикантів і вищих прошарків чиновництва, котрі в сукупності складали близько 20% населення України. Австрійці та німці також всіляко прагнули відновити порядок в Україні з метою прискорення вивезення продуктів. Тому наприкінці квітня 1918 року представники цих груп домовилися змістити Центральну Раду, замінивши її консервативним урядом на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

Як фактографічно проілюстрував В.Солдатенко, «П.Скоропадський хотів мати в своєму уряді якомога більше представників українського демократичного табору, особливо українських соціалістів-федералістів. Однак патріотично орієнтовані сили не могли піти на компроміс із режимом, який вважали антинаціональним. Більшість політично свідомих елементів побоювались скомпрометувати себе будь-якою лояльністю до режиму, не бажали зажити в очах мас негативного іміджу» [6, с. 168].

Зміни, запроваджені П.Скоропадським, були настільки радикальними, що коаліційні взаємини з представниками різних соціалістичних партій, які складали основу колишнього парламенту, врешті виявилися неможливими. І це при тому, що соціалістичні партії в перші місяці гетьманату були готові до далекосяжних і болісних для свого політичного реноме компромісів з гетьманською владою. Однак переговори вони вели чомусь не зі своїм співвітчизником – П.Скоропадським, – а з представниками окупаційного німецького корпусу, маріонеткою якого на рівні риторики подавали гетьмана. Це доволі симптоматично й показово з точки зору атестування політичної, громадянської і етичної позиції опонентів гетьманату із табору соціалістів різного ідейно-аксіологічного відтінку.

У 1919 році хаос цілком поглинув Україну. Важко знайти в європейській історії ХХ століття ще одну країну, котра переживала б подібну анархію, запеклу громадянську війну і остаточний розвал влади, якого тоді зазнала Україна. Для ілюстрації можна навести промовистий приклад: на її території діяло одразу шість армій – українська, більшовицька, біла, польська, анархістська та Антанти. Впродовж року Київ п'ять (!) разів переходив із рук в руки. Численні фронти відмежовували одне від одного регіони і навіть частини населених пунктів.

Зв'язок із зовнішнім світом практично повністю увірвався. Голодні міста знелюдніли, а села буквально забарикадувалися від непроханих гостей з міста. Різні уряди, яким вдавалося захопити владу, скеровували свої зусилля лише на відбиття атак ворогів і політичних опонентів, а на розв'язання елементарних соціально-економічних потреб населення не вистачало ні ресурсів, ні часу, ні можливостей.

Як зазначав у мемуарах один з представників німецького дипкорпусу, Україна стала краєм, яким було легко заволодіти, але неможливо ефективно управляти.

Аналізуючи період гетьманату, В.Винниченко говорив, що історія немов навмисно дала домінуючу роль класам чисто буржуазним, щоб показати, що з того може вийти, коли українство буде прагнути буржуазної державності, щоб наочно довести, що разом з буржуазною державністю неодмінно й необхідно пропадає спочатку її український характер, а потім і сама державність як така. Насправді ж В.Винниченко більше воював із самостійниками на кшталт М.Міхновського та С.Петлюри, ніж із природними ворогами України – більшовиками. Він так і не змінив своє ідейно-світоглядне кредо, згідно з яким Українська держава потрібна світові й українцям лише як засіб для розв'язання соціальних проблем українців.

З цього приводу С.Квіт робить влучне зауваження: «У ніч з 17 на 18 липня 1917 року Міхновський організував путч і передав уся владу столиці в руки Центральної Ради. За це Володимир Винниченко за участі Симона Петлюри відправив його на румунський фронт і по-холуйськи повідомив Тимчасовий уряд у Петербурзі про «встановлення порядку». Винниченко заявив, що Україні не потрібна власна армія» [4, с. 45].

Вельми показово, що антигетьманське повстання, ініційоване й очолюване Директорією в листопаді-грудні 1918 року, розпочалося з відозви, в якій наголошувалося на антиукраїнській сутності гетьманщини. Такий висновок було зроблено на підставі рішення П.Скоропадського про відновлення федерації (нехай і з тактичних міркувань) з білогвардійською Росією. При цьому автори відозви перебували в перманентних ділових контактах з представниками радянської Росії і за багатьма даними отримували від неї фінансову та доглядну допомогу з метою повалення режиму П.Скоропадського.

М.Шаповал вважається одним з ідейних та організаційних стовпів протигетьманського повстання. Разом з В.Винниченком він розгорнув активну діяльність по згуртуванню революційних сил і українського війська. За твердженням більшості українських дослідників, він залишався противником будь-якого співробітництва з більшовиками і не підтримав ініціативи В.Винниченка щодо таємного отримання більшовицької допомоги для проведення повстання. Як наслідок – ці розбіжності з В.Винниченком нібито стали причиною відмови М.Шаповала ввійти до складу Директорії.

У гострополемічній праці «Новітнє яничарство» М.Шаповал писав, що напередодні революції суспільство в Україні складалося з трьох категорій населення: темної маси, нечисленної інтелігенції і величезного свідомого

яничарства. Наслідки таких причин виявилися цілком об'єктивними й закономірними: «Коли нація має такий колосальний потенціал зрадництва і такий незначний потенціал солідарності, то іншого результату, як погром своєї волі, вона не досягне в цім егоїстичнім світі розбою і насильства» [10, с. 4].

Осмилення причин поразки тих сил, які боролися за незалежну Українську державу, аналіз політичної ситуації в Україні, котра перебувала під владою більшовиків, а також потреба намітити шляхи подальшої боротьби привели М.Шаповала до визначення ключових факторів зазначеного стану речей: відсутності чіткої соціальної програми у Центральній Раді; нерішучості й непослідовності у проведенні «соціальної революції» як Центральною Радою, так і Директорією; відсутності власної міцної армії; вимушеної орієнтації на зовнішні сили (Центральної Ради – на Німеччину, Директорії – на Антанту); недостатньої консолідації української нації; низького рівня національної самосвідомості, зумовленого насамперед особливостями соціальної структури населення України.

Промовистою ілюстрацією таких висновків може слугувати констатація: «Перед революцією ще не було українського суспільства, а було тільки суспільство в Україні, яке складалося з різнонаціональних елементів. Головні соціальні функції в системі поділу праці виконували групи, ворожі ідеї українського суспільства» [11, с. 36]. Як визнав М.Шаповал, основна проблема полягала не в несприятливих зовнішніх факторах, а у внутрішній неготовності тодішнього українського соціуму сформулювати своєчасну відповідь на виклик революційного часу: «Українство поставило собі за мету відірвати Україну від московського «організму», але Україна не змогла перебороти неукраїнську частину свого суспільства. Панування неукраїнської меншості пояснюється тим, що соціально вона посідала панівну позицію і виконувала керівну роль у суспільстві. Коли б ця меншість була українською, то українське суспільство було б фактом, якого перемогти неможливо» [11, с. 42].

М.Шаповал підбив підсумок у такий спосіб: «Епоха революції не принесла нам визволення, та й не могло принести. Ми вірили і сподівались, що станеться чудо і українське суспільство виникне по декрету. Це наше нещастя, за яке український народ і інтелігенція заплатили дорогою ціною крові» [11, с. 36]. Шкода, що такі світоглядно-аналітичні висновки були зроблені лише на початку 30-х років: якби подібні тверезі думки запанували в головах представників соціалістичного напрямку української еліти півтора десятиліттями раніше, то історія України ХХ століття мала б значно менше трагічних сторінок.

Втім, об'єктивний і неупереджений погляд на перебіг тодішніх подій спонукає до визнання, що поряд із болісними, трагічними втратами революція і громадянська війна принесли українству деякі здобутки. Зокрема, національна свідомість, котра раніше була притаманна лише незначній частині інтелігенції, поширилась ледве не на всі верстви українського суспільства. Селянство продемонструвало спроможність боротися за свої інтереси, набуло впевненості у власних силах і почуття самоцінності, яке доти йому не було притаманне. В цілому ж упродовж трьох років процес національного будівництва зробив значний крок уперед.

Висновки. М.Шаповал інтерпретував націю соціальною спільнотою, що посідає істотне місце у соціальній стратифікації суспільства і динамічно розвивається у ньому, нерідко виступаючи суб'єктом боротьби інтересів. Він наполягав на діалектичній взаємозалежності національного та соціального визволення, на потребі «паралельного поступу на ниві національного пробудження та соціальної захищеності». Більше того, найвищою соціальною цінністю він вважав націю, а національні цінності визнавав більш значущими, ніж соціальні. Але оскільки в реальному соціальному бутті має місце «відчутна автономія національної та соціальної тенденцій», то треба вести наполегливу боротьбу за кожен із цих першооснов, бо вони не можуть замінити чи компенсувати нестачу один одного.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бочковський О. Народження нації: Наука про націю та її життя [Текст] / О. Бочковський. - Львів, 1939. - 214 с.
2. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії [Текст] / М. Грушевський. - К.: Наук. думка, 1991. - 128 с..
3. Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923 рр. [Текст] / Д. Дорошенко. - Ужгород: Свобода, 1932. - Т. 1. - С. 260-261.
4. Квіт С. Вільна, але не самостійна [Текст] / С. Квіт // Політика і культура. - 2000. - 21 січня. - С. 45.
5. Мірчук П. Українсько-московська війна (1917 – 1918) [Текст] / П. Мірчук. - Торонто: Гомін України, 1957.
6. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки [Текст] / В.Ф. Солдатенко: У 4-х т. - Т. II. Рік 1918. - К.: Світогляд, 2009. - 408 с.
7. Старосольський В.Й. Теорія нації [Текст] / Володимир Старосольський. - Нью-Йорк; К.: Вища школа, 1998. - 157 с.

8. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції [Текст] / П. Христюк. – Прага, 1921. – 218 с.
9. Шаповал М. Минувшина і будуччина Української визвольної боротьби (промова на роковини Української революції в Празі 12 листопада 1920 р.) [Текст] / М. Шаповал // Київська старовина. – 1993. – №5. – С. 41-44.
10. Шаповал М. Новітнє яничарство [Текст] / М. Шаповал // Нова Україна. – 1922. – № 8. – С. 3-7.
11. Шаповал М. Соціологія українського відродження [Текст] / М. Шаповал. – К.: Україна, 1994. – 45 с.
12. Шаповал М.Ю. Загальна соціологія [Текст] / М.Ю. Шаповал. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1996. – 368 с.
13. Юренко О. Микита Шаповал про сутність нації як соціального феномена [Текст] / О. Юренко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2001. - № 1. - С. 62-89.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015

REFERENCES:

1. *Bochkovskiy O.* Narodzhennia natsii: Nauka pro natsiiu ta yii zhyttia (Birth of nation: Science is about nation and its life). Lviv, 1939, 214 p.
2. *Hrushevskiy M.* Na porozhi novoi Ukrainy. Hadky i mrii (On the threshold of new Ukraine. Ideas and dreams) Kyiv, 1991, 128 p.
3. *Doroshenko D.* Istoriiia Ukrainy. 1917 – 1923 rr. (History of Ukraine. 1917 – 1923). Uzhhorod, 1932., vol. 1, pp.260-261.
4. *Kvit S.* Vilna, ale ne samostiina (Free, but not independent). *Polityka i kultura*, 21 January 2000, pp. 45.
5. *Mirchuk P.* Ukrainsko-moskovska viina (1917 – 1918) (ukrainian-Moscow war). Toronto, 1957. – pp.17.
6. *Soldatenko V.F.* Ukraina v revoliutsiinu dobu: Ist. ese-khroniky. U 4-kh t. : T.II. Rik 1918. (Ukraine is in revolutionary days: Hist. essays-chronicles). Kyiv, 2009, 408 p.
7. *Starosolskyi V.Y.* Teoriia natsii (Theory of nation). Niu-York; Kyiv, 1998, 157 p.
8. *Khrystiuk P.* Zamitky i materialy do istorii Ukrainskoi revoliutsii (Notes and materials are to history of ukrainian revolution). Praha, 1921, 218 p.
9. *Shapoval M.* Mynuvshyna i buduchchyna Ukrainskoi vyzvolnoi borotby (promova na rokovyny Ukrainskoi revoliutsii v Prazi 12 lystopada 1920 r.) (The pas and buduchchyna of the ukrainian liberation fight (speech on the anniversaries of ukrainian revolution in Prague on November, 12 in 1920). Kyivska starovyna, 1993, no 5, pp. 41–44.
10. *Shapoval M.* Novitnie yanycharstvo (Newest yanicharstvo). *Nova Ukraina*, 1922, no 8, pp. 3–7.
11. *Shapoval M.* Sotsiolohiia ukrainskoho vidrodzhennia (Sociology of the ukrainian revival). Kyiv, 1994, 45 p.
12. *Shapoval M.Yu.* Zahalna sotsiolohiia (General sociology). Kyiv, 1996, 368 p.
13. *Yurenko O.* Mykyta Shapoval pro sutnist natsii yak sotsialnoho fenomena. (Mykyta Shapoval about essence of nation as social phenomena). *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 2001, no 1, pp. 62–89.

Бичук Ірина Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Адреса: 43025, м. Луцьк, пр. Волі, 13
E-mail: irina_bychuk@bk.ru

Bychuk Irina Oleksandrivna – PhD in philosophy, associate professor
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 13, Voli Av., Lutsk, 43025, Ukraine
E-mail: irina_bychuk@bk.ru